

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 27 (2006)

Δελτίον ΧΑΕ 27 (2006), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Νικολάου Β. Δρανδάκη (1925-2004)

Δύο εικόνες της πρώιμης κρητικής σχολής στην μονή Βατοπαιδίου

Ευθύμιος Ν. ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

doi: [10.12681/dchae.490](https://doi.org/10.12681/dchae.490)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ Ε. Ν. (2011). Δύο εικόνες της πρώιμης κρητικής σχολής στην μονή Βατοπαιδίου. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 27, 297–304. <https://doi.org/10.12681/dchae.490>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Δύο εικόνες της πρώιμης κρητικής σχολής στην
μονή Βατοπαιδίου

Ευθύμιος ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ

Τόμος ΚΖ' (2006) • Σελ. 297-304

ΑΘΗΝΑ 2006

ΔΥΟ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΣΤΗΝ ΜΟΝΗ ΒΑΤΟΠΑΙΔΙΟΥ

Στό άρθρο παρουσιάζονται δύο εικόνες κρητικής σχολής που σώζονται στη μονή Βατοπαιδίου. Πρόκειται για την εικόνα της Δεήσεως (40×31,5 εκ.) και την εικόνα του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου (44,5×36 εκ.).

Στόν άξονα της εικόνας της Δεήσεως εικονίζεται ο Χριστός ένθρονος σε μεγαλύτερη κλίμακα από τις δύο άλλες μορφές, την Παναγία και τον Ιωάννη τον Πρόδρομο (Εικ. 1). Φοράει μελιτζανή χιτώνα και άνοιχτογάλαζο ιμάτιο που σχηματίζει πλούσιο άπόπτυγμα πάνω στόν άριστερό μηρό. Εύλογεί με τό δεξιό χέρι, ένω με τό άριστερό κρατάει κλειστό κώδικα Ευαγγελίου με διάλιθη και μαργαριτοκόσμητη στάχωση. Ο ξύλινος, εύρύς σε διαστάσεις, σταρόχρωμος, διανθισμένος με χρυσογραφήματα θρόνος φέρει ψηλό, διπλής καμπυλότητας έρεισίνωτο, που συνηθίζεται σε εικόνες κρητικής τέχνης από τόν 15ο αιώνα.

Έκατέρωθεν του Χριστού εικονίζονται όρθιοι, κατά τό ήμισυ πίσω από τόν θρόνο, ή Παναγία και ό άγιος Ιωάννης ό Πρόδρομος, σε στάση τριών τετάρτων προς τόν θεατή, δεόμενοι. Η Παναγία φοράει μελιτζανί μαφόριο και ό Πρόδρομος ώχρινο χιτώνα και πράσινο ιμάτιο. Πάνω στό χρυσό βάθος μόλις διακρίνεται τό κόκκινο περίγραμμα του φωτοστεφάνου του Χριστού, ένω από τις έπιγραφές που συνοδεύουν τις μορφές διασώζεται ή έπιγραφή Ο ΑΓ(ΙΟC) ΙΩ(ΑΝΝΗC) Ο ΠΡΟ(ΔΡΟΜΟC).

Η κατάσταση της εικόνας, που φέρει αυτόξυλο πλαίσιο, δέν είναι καλή, καθώς τό ένα τρίτο της ζωγραφικής στην κάτω και άριστερή πλευρά της εικόνας έχει έκπέσει.

Τό εικονογραφικό θέμα της Δεήσεως, που αναφέρεται

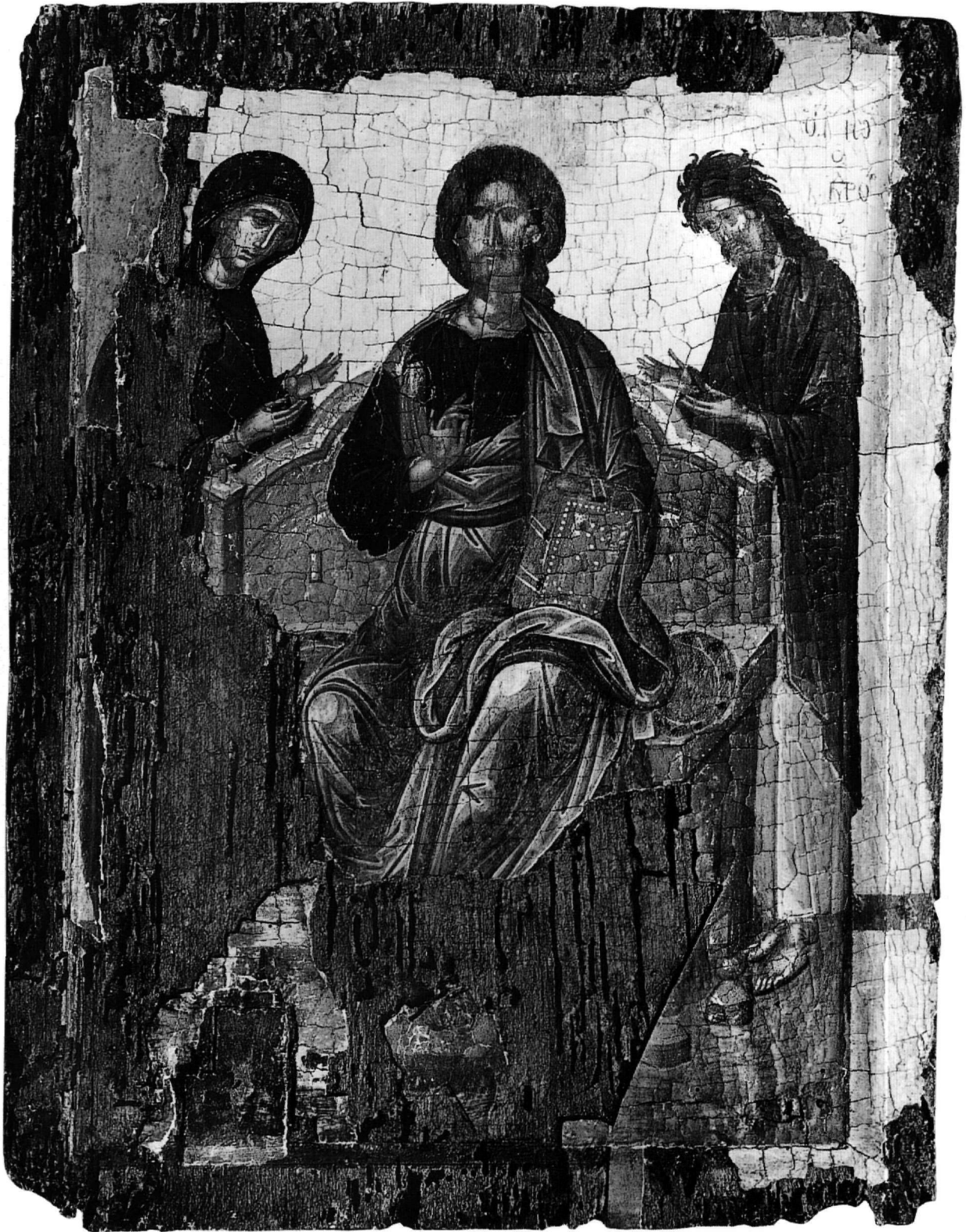
στήν μεσολάβηση της Παναγίας και του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου για την σωτηρία του ανθρώπινου γένους, έμφανίζεται στην βυζαντινή τέχνη είτε ως κεντρικό θέμα της πολυσύνθετης παράστασης της Δευτέρας Παρουσίας είτε ως κεντρικό θέμα της πολυπρόσωπης μεγάλης Δεήσεως σε έπιστύλια τέμπλου είτε ως μεμονωμένο, άνεξάρτητο θέμα¹, όπως είναι ή περίπτωση της εικόνας της μονής Βατοπαιδίου.

Άπό εικονογραφική άποψη ή Δέηση στην εικόνα της μονής Βατοπαιδίου στην στάση του Χριστού και στό πλούσιο άπόπτυγμα του ιματίου του στόν άριστερό μηρό, στην στάση και την χειρονομία των λιπόσαρκων μορφών που τόν πλαισιώνουν, στόν τύπο και στην διακόσμηση του θρόνου συνδέεται με μιά ομάδα όμοθεμων εικόνων, που χρονολογούνται στόν 15ο αιώνα και έντάσσονται καλλιτεχνικά στα πλαίσια της κρητικής σχολής αυτής της περιόδου. Πρόκειται για την εικόνα της Δεήσεως στην Συλλογή της Άγίας Αίκατερίνης των Σιναιτών στό Ηράκλειο (άρχές 15ου αι.), την εικόνα της Δεήσεως στην Άγία Μονή Βιάννου στην Κρήτη, έργο άποδιδόμενο στόν κρητικό ζωγράφο Άγγελο, την εικόνα της Δεήσεως στην μονή Σινά, ένυπόγραφο έργο του Άγγέλου, την εικόνα Δεήσεως στό Μουσείο Κανελόπουλου, την εικόνα Δεήσεως στό Λονδίνο (β' τέταρτο 15ου αι.), την εικόνα Δεήσεως στό Μουσείο του Hermitage, την εικόνα Δεήσεως στό Μουσείο της Άντιβουινιώτισσας στην Κέρκυρα (β' μισό 15ου αι.), έργο ένυπόγραφο του Νικολάου Τζαφούρη, την Δέηση στην εικόνα του Νικολάου Ρίτζου στό Σεράγεβο² κ.ά.

¹ Πά την εικονογραφία της Δεήσεως βλ. Th. von Bogyay, «Deesis und Eschatologie», *Polychordia. Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag*, Amsterdam 1967, II, 59-72. D. Mouriki, «A Deësis Icon in the Art Museum», *Record of the Art Museum, Princeton University XXVII*. 1 (1968), 13-19. Ch. Walter, «Two Notes on the Deësis», *REB* 26 (1968), 311-336. Ο ίδιος, «Further Notes on the Deësis», *REB* 28 (1970), 161-187. M. Andaloro, «Note sui temi iconografici della Deesis e dell'Ha-

ghiosoritissa», *RIASA* 17 (1970), 93 κ.έ. T. Welms, «La Déisis dans la coupole, sur la façade et dans les images du Jugement Dernier», *CahArch* 31 (1983), 129-173. M. Καζαμία-Τσέρνου, *Ιστορώντας τη «Δέηση» στις βυζαντινές εκκλησίες της Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη 2003, σποράδην.

² *Εικόνες της κρητικής τέχνης. Άπό τόν Χάνδακα ως την Μόσχα και την Άγία Πετρούπολη*, Ηράκλειο 1993, 443-446, άριθ. 92 και

Εικ. 1. Μονή Βατοπαιδίου. Ἡ Δέηση.

Σέ συνθετικό επίπεδο ὁ καλλιτέχνης ἐπιδιώκει νά προβάλει τήν θριαμβική μορφή τοῦ Χριστοῦ. Αὐτό ἐπιτυγχάνεται μέ τήν σωματικά μεγαλόπρεπη κορμοστασιά του, τοποθετημένη σέ πρῶτο ἐπίπεδο πάνω σέ ἐντυπωσιακά μεγάλο θρόνο, σέ ἀντίθεση μέ τίς λιπόσαρκες μορφές τῆς Παναγίας καί τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, πού εἶναι τοποθετημένες σέ δεύτερο ἐπίπεδο. Ἐνάλογη συνθετική ἀντίληψη, πού ἔχει σκοπό νά τονίσει τόν ἐσχατολογικό χαρακτήρα τῆς παράστασης καί τόν ρόλο τοῦ Χριστοῦ ὡς σωτήρος³, παρατηρεῖται, κυρίως, σέ ἔργα τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 15ου αἰώνα, ὅπως στήν Δέηση στήν Συλλογή τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τῶν Συναϊτῶν στό Ἡράκλειο καί κυρίως στήν Δέηση τῆς Ἁγίας Μονῆς Βιάννου στήν Κρήτη, ἐνυπόγραφο ἔργο τοῦ Ἀγγέλου⁴, κρητικοῦ ζωγράφου τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 15ου αἰώνα.

Ἐπίσης, τά προσωπογραφικά χαρακτηριστικά, τεχνικά καί τεχνοτροπικά, τοῦ Χριστοῦ (Εἰκ. 2), τῆς Παναγίας (Εἰκ. 3) καί τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου (Εἰκ. 4), παρά τήν ἐκπτώση τῆς ζωγραφικῆς στά πρόσωπα, συνάπτουν τόν ἀνώνυμο καλλιτέχνη τῆς εἰκόνας τῆς μονῆς Βατοπαιδίου μέ τό ἔργο τοῦ Ἀγγέλου. Ἰδιαίτερα ὁ Χριστός μέ τήν μεγαλόπρεπή κορμοστασιά, τό πλατύ μέ ἀδρά χαρακτηριστικά πρόσωπο, τήν πλούσια κόμη πού στεφανώνει τό κεφάλι, ἔχει τίς καταβολές του στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ σέ εἰκόνες τοῦ Ἀγγέλου, ὅπως εἶναι ὁ Χριστός τῆς Δεήσεως στήν Ἁγία Μονή Βιάννου καί ὁ Χριστός Παντοκράτωρ στήν Ζάκυνθος⁵. Διαφέρει στήν ἀπουσία χρυσογραφίας στό ἱμάτιο, πού ἐπιτρέπει τήν ἀπόδοση μιᾶς ρέουσας πτυχολογίας στήν ἀντίληψη ἔργων τῆς ὑστεροπαλαιολόγιας ζωγραφικῆς. Ἐπίσης, ἡ Παναγία καί ὁ Πρόδρομος συνδέονται στενά μέ τίς ἀντίστοιχες μορφές στήν εἰκόνα τῆς Δεήσεως στό Σινᾶ, ἐνυπόγραφο ἔργο, ὅπως ἀναφέραμε, τοῦ Ἀγγέλου⁶.

Ἔτσι, ἡ εἰκόνα τῆς Δεήσεως σέ εἰκονογραφικό καί καλλιτεχνικό ἐπίπεδο ἀποτελεῖ πρῶμο ἔργο τῆς κρητικῆς σχολῆς τοῦ 15ου αἰώνα, τοῦ ὁποῦ ἡ παραγωγή, ἔχου-

Εἰκ. 2. Ὁ Χριστός. Λεπτομέρεια τῆς Εἰκ. 1.

512-513, ἀριθ. 157. Ν. Β. Δρανδάκης, «Μεταβυζαντινές εἰκόνες (Κρητική σχολή)», στό *Σινᾶ. Οἱ θησαυροὶ τῆς Μονῆς*, Ἀθήνα 1990, πίν. 77. *Sinai - Byzantium - Russia*, Λονδίνο 2000, 177, ἀριθ. Β 152 (Υ. Piatnisky). Β. Παπαδοπούλου, «Εἰκόνα Δέησης τοῦ Νικολάου Τζαφούρη», *ΔΧΑΕ ΚΒ'* (2001), 261-269. Π. Α. Βοκοτόπουλος, «Ἡ εἰκόνα τοῦ Νικολάου Ρίτζου στο Σεράγεβο, Εἰκονογραφικές παρατηρήσεις», *ΔΧΑΕ ΚΣΤ'* (2005), 207-210, εἰκ. 1.

³ Χρ. Μπαλτογιάννη, *Εἰκόνες. Ὁ Χριστός στήν Ἐνσάρκωση καί στό Πάθος*, Ἀθήνα 2003, 65-67, ἀριθ. 10.

⁴ Μ. Βασιλάκη-Μαυρακάκη, «Ὁ ζωγράφος Ἀγγελος Ἀκοτάντος. Τό ἔργο καί ἡ διαθήκη του (1436)», *Θησαυροίματα* 18 (1981), 290-298. Μ. Vasilaki, «A Cretan Icon of St George», *BurlM* 131 (1989), 208-214. Μ. Χατζηδάκης, *Ἕλληνες ζωγράφοι μετά τήν Ἄλωση (1450-1830)*, τ. 1, Ἀθήνα 1987, 147.

⁵ *Εἰκόνες κρητικῆς τέχνης* (ὑποσημ. 2), ἀριθ. 157. Μπαλτογιάννη, ὁ.π., ἀριθ. 10. Μ. Ἀχεμιάστου-Ποταμιάνου, *Εἰκόνες τῆς Ζακύνθου*, Ἀθήνα 1997, 56-58, ἀριθ. 4.

⁶ Δρανδάκης, ὁ.π. (ὑποσημ. 2), 127, πίν. 77.

Εικ. 3. Ἡ Παναγία. Λεπτομέρεια τῆς Εἰκ. 1.

με τή γνώμη, ἐντάσσεται στόν κύκλο ἔργων τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Ἀγγέλου.

Στήν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ὁ ἅγιος εἰκονίζεται σέ προτομή (Εἰκ. 5 καί 6), μέ ἑλαφρά στροφή πρὸς τὰ ἀριστερά καί μέ ἔκφραση αὐτοσυγκέντρωσης. Μέ τήν ἀριστερή παλάμη, πού καλύπτει ἐν μέρει τήν λιθοκόσμητη στάχωση, κρατάει μισάνοιχτο κώδικα, ἐνῶ μέ τό δεξιό κρατάει κονδυλοφόρο. Στήν ἀριστερή μασχάλη στηρίζει τό μελανοδοχεῖο μέ τήν θήκη γιά τούς κονδυλοφόρους. Στό μισάνοιχτο κώδικα ἀναγράφεται μέ κεφαλαῖα ἡ ἀρχή τοῦ Εὐαγγελίου του: ἘΝ ἈΡΧῩ, ἮΝ Ὁ / ΛΟΓΟΣ / ΚΑΙ Ὁ ΛΟΓΟΣ / ἮΝ ΠΡΟΣ / Τ(ΟΝ) Θ(ΕΟ)Ν (Ἰω. α', 1). Πίσω ἀπό τήν πλάτη τοῦ Θεολόγου, στό ὕψος τῆς κεφαλῆς του, ἀπεικονίζεται μικρογραφικά νεανική γυναικεία μορφή, ἡ προσωποποίηση τῆς θείας Σοφίας, νά τοῦ ὑπαγορεύει τό εὐαγγε-

Εἰκ. 4. Ὁ Προδόρομος. Λεπτομέρεια τῆς Εἰκ. 1.

λικό κείμενο (Εἰκ. 7). Φοράει γαλάζιο χειριδωτό χιτώνα καί προβάλλεται πάνω σέ πλούσιο ρόδινο ὕφασμα πού ἀνεμίζει περιτεχνα. Πάνω στό χρυσοῦ βάθος τῆς εἰκόνας μόλις διασώζεται ἡ ἐπιγραφή [Ο ΑΓΙΟΣ] ΙΩ[ΑΝΝΗΣ] Ο ΘΕΟ[ΛΟΓΟΣ]. Ἡ κατάσταση διατηρήσεως τῆς εἰκόνας δέν εἶναι πολύ καλή, καθώς τό κάτω τμήμα τοῦ σώματος τοῦ ἁγίου, ὅπως καί τμήματα τοῦ χρυσοῦ βάθους, ἔχουν ἐκπέσει.

Ἀπό εἰκονογραφική ἄποψη ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος, συνοδευόμενος ἀπό τήν προσωποποίηση τῆς θείας Σοφίας πού τοῦ ὑπαγορεύει τό εὐαγγελικό κείμενο, ἔχει τήν καταγωγή του σέ ἀπεικονίσεις τῶν τεσσάρων εὐαγγελιστῶν σέ ναούς τῆς πρώτης περιόδου τῶν Παλαιολόγων, ἡ διακόσμηση τῶν ὁποίων εἶναι ἔργο καλλιτεχνικῶν ἐργαστηρίων τῆς Θεσσαλονίκης. Μάλιστα, τό ἴδιο θέμα θά γνωρίσει ιδιαίτερη διάδοση στήν τέχνη τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 14ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰώνα

Εἰκ. 5. Μονή Βατοπαιδίου. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος.

στήν μνημειακή ζωγραφική καί στήν τέχνη τῶν εἰκονογραφημένων χειρογράφων⁷.

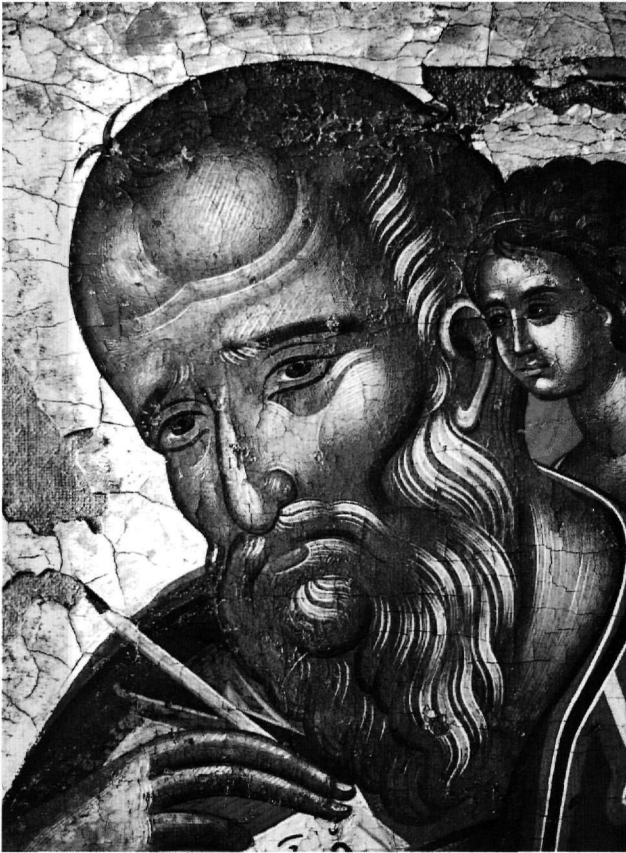
Στήν τέχνη τῶν φορητῶν εἰκόνων τό σύμπλεγμα τοῦ εὐαγγελιστῆ Ἰωάννου μέ τήν προσωποποίηση τῆς θείας

Σοφίας θά γνωρίσει περιορισμένη διάδοση σέ ἔργα τῆς κρητικῆς σχολῆς τοῦ 15ου αἰώνα, ὅπως εἶναι ἡ ὁμόθεμη εἰκόνα στήν μονή τῆς Ἁγίας Τριάδος στά Χανιά (γύρω στό 1500)⁸.

⁷ Βλ. σχετικά Ε. Ν. Τοιγαρίδας, *Τοιχογραφίες τῆς περιόδου τῶν Παλαιολόγων σέ ναούς τῆς Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1999, 124, σημ. 16, 17. Engelina Smirnova, «Les modèles du Mont Athos dans la peinture russe des XIVe-XVe siècles», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου «Ἅγιον Ὄρος - Φύση - Λατρεία - Τέχνη»*, Θεσσαλονίκη 2001, τ. Β',

97-103, εἰκ. 1-12. Τήν ἴδια ἀποψη γιά τήν καταγωγή τῆς εἰκονογραφίας τῶν τεσσάρων εὐαγγελιστῶν, πού συνοδεύονται ἀπό τήν προσωποποίηση τῆς θείας Σοφίας, ἐκφράζει καί ἡ Smirnova, ὁ.π., 99.

⁸ Μ. Μπορμπουδάκης, *Εἰκόνες τοῦ Νομοῦ Χανίων*, Ἀθήνα 1975, 68, πίν. 2. *Εἰκόνες κρητικῆς τέχνης* (ὑπόσημ. 2), 489, ἀριθ. 133.

Εικ. 6. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος. Λεπτομέρεια τῆς Εἰκ. 5.

Συνηθέστερη, ὥστόσο, εἶναι ἡ ἀπεικόνιση τοῦ Θεολόγου χωρὶς τὴν προσωποποίηση τῆς θείας Σοφίας, μὲ τὰ ἴδια μάλιστα τυπολογικὰ καὶ προσωπογραφικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ εὐρωστου ἡλικιωμένου ἁγίου, μὲ ἑλαφρὰ στροφή τοῦ σώματος καὶ σκυμμένο κεφάλι, ὁ ὁποῖος κρατᾷ ἐν τῇ χερσὶ τοῦ μισοανοιγμένου κώδικα καὶ μελανοδοχεῖο πού τὸ στηρίζει ἐπὶ τῆς μασχάλης καὶ κονδυλοφό-

Εἰκ. 7. Ἡ προσωποποίηση τῆς θείας Σοφίας. Λεπτομέρεια τῆς Εἰκ. 5.

ρο. Ὁ εἰκονογραφικὸς αὐτὸς τύπος, τοῦ ὁποῦ τὸ ἀρχαιότερο γνωστὸ παράδειγμα εἶναι μία εἰκόνα τοῦ τέλους τοῦ 14ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰώνα, πού βρισκόταν ἐπὶ τὴν Ζάκυνθο⁹ καὶ καταστράφηκε μὲ τὸν σεισμό τοῦ 1953, γνώρισε ἰδιαίτερη διάδοση ἐν φορητῆς εἰκόνες τῆς κρητικῆς σχολῆς τοῦ 15ου καὶ τοῦ 16ου αἰώνα¹⁰. Σὲ ἄλλες ἀπεικονίσεις ὁ ἅγιος ἀποδίδεται ἐπὶ

⁹ Α. Ευγγόπουλος, «Ἡ παλαιολόγειος παράδοσις εἰς τὴν μετὰ τὴν Ἰωάννην ζωγραφικὴν», ΔΧΑΕ Β' (1960-1961), πίν. 35.

¹⁰ Βλ. τὸ βημόθυρο τῆς Πάτμου, τὸ ὁποῖο ὁ Χατζηδάκης συνδέει μὲ τὸν Ἀνδρέα Ρίτζο (β' μισό 15ου αἰ.) καὶ τὴν εἰκόνα ἐπὶ τὴν μονὴ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐπὶ τὴν Πάτμο (ἀρχές 17ου αἰ.), τὴν εἰκόνα τῆς Συλλογῆς Λοβέρδου (16ος αἰ.), τὴν εἰκόνα τῆς Συλλογῆς Οἰκονομοπούλου (16ος αἰ.) καὶ δύο εἰκόνες ἐπὶ τὴν Νάξο, ἀπὸ τῆς ὁποῖας ἡ εἰκόνα ἐπὶ τὸν ναὸ τῆς Παναγίας τοῦ Χριστοῦ ἀποδίδεται ἀπὸ τὸν Χατζηδάκη ἐπὶ τὸν ζωγράφον Ἄγγελον (πρῶτο μισό 15ου αἰ.), ἐνῶ ἀπὸ τὸν Ευγγόπουλον τοποθετεῖται ἐπὶ τὸν 16ο αἰώνα. Βλ.

σχετικὰ Μ. Χατζηδάκης, *Εἰκόνες τῆς Πάτμου. Ζητήματα βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς ζωγραφικῆς*, Ἀθήνα 1977, πίν. 80, ἀριθ. 110, πίν. 160. *Holy Image, Holy Space, Icons and Frescoes from Greece*, κατάλογος ἐκθέσεως, Ἀθήνα 1988, ἀριθ. 48. Ευγγόπουλος, «Ἡ παλαιολόγειος παράδοσις», ὁ.π., πίν. 44. Χρ. Μπαλτογιάννη, *Εἰκόνες. Συλλογὴ Δημητρίου Οἰκονομοπούλου*, Ἀθήνα 1985, ἀριθ. 35, πίν. 45. Ν. Β. Δρανδάκης, *ΑΔ* 19 (1964), Χρονικά, πίν. 506, 507α. Χατζηδάκης, *Ἑλληνες ζωγράφοι* (ὑπόσημ. 4) 115, εἰκ. 10. Ευγγόπουλος, «Ἡ παλαιολόγειος παράδοσις», ὁ.π., 94, σημ. 2. Πρόσθεσε τὴν μικρογραφία ἐπὶ τὸν κώδικα τῆς μονῆς Σινᾶ, ἔργο

ίδιο εικονογραφικό τύπο με αυτόν της εικόνας της μονής Βατοπαιδίου, χωρίς όμως τόν κονδυλοφόρο¹¹.

Στήν ανάπτυξη του εὐαγγελικοῦ κεμένου στήν ἄκρη τοῦ μισάνοιχτου κώδικα ὁ ἀνώνυμος καλλιτέχνης τῆς εικόνας ἀκολουθεῖ πρακτική πού τηρεῖται σέ μιά σειρά εικόνων τοῦ 15ου αἰώνα, ἀπό τίς ὁποῖες μνημονεύουμε τήν εικόνα τοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στό Σκευοφυλάκιο τῆς μονῆς τῆς Πάτμου, τήν εικόνα στήν μονή τῆς Ἁγίας Τριάδος στά Χανιά καί τήν εικόνα στήν Συλλογή Οἰκονομοπούλου¹².

Στόν προσωπογραφικό τύπο διατηρεῖ τά καθιερωμένα ἀπό τήν παράδοση βασικά χαρακτηριστικά τοῦ Θεολόγου ὡς σοφοῦ, ἡλικιωμένου συγγραφέα, μέ εὐρύ σῶμα πού ἔχει ὄγκο καί κεφάλι μέ πλατύ, γυμνό κρανίο, πού στηρίζεται σέ κοντό ἀλλά εὐρωστο λαμῖο (Εἰκ. 5 καί 6). Τά βασικά αὐτά προσωπογραφικά χαρακτηριστικά, πού ἔχουν τήν καταγωγή τους σέ ἔργα τῆς περιόδου τῶν Παλαιολόγων¹³, συνάπτουν τήν εικόνα μέ ἔργα τῆς κρητικῆς σχολῆς τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 15ου αἰώνα, πού ἐντάσσονται στήν δραστηριότητα τοῦ Ἀνδρέου Ρίτζου καί τοῦ ἐργαστηρίου του, ὅπως εἶναι ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος τῆς τριπλῆς εικόνας στό Bari τῆς Ἰταλίας, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος στό βημόθυρο τῆς Πάτμου, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος σέ εικόνα τοῦ Μουσείου Μπενάκη μέ τήν Παναγία ἐνθρονη, εὐαγγελικές σκηνές καί ἁγίους καί, κυρίως, ἡ μικρογραφική λεπτομέρεια τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στήν εικόνα τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος στήν Πάτμο¹⁴, ἐνυπόγραφο ἔργο τοῦ Ἀνδρέα Ρίτζου.

Μέ τά ἴδια ἔργα συνδέεται στήν ἄψογη ἀπόδοση τῆς ἡλιοκαμένης σάρκας τοῦ προσώπου μέ μαλακές φωτοσκιάσεις, στήν καλλιτεχνική, γραμμική ἀπόδοση τῶν φώτων, ὅπως καί τῆς πτυχολογίας πού ἀναπτύσσεται σέ πλατιά ἐπίπεδα γεωμετρικοῦ χαρακτήρα μέ βαθιές, εὐθύγραμμες, ἄκαμπτες πτυχές, πού ὀρίζονται μέ λευκά περιγράμματα.

Τά προσωπογραφικά καί τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά, ὅπως καί τό ἐκφραζόμενο ἦθος, συνδέουν τήν εικόνα τῆς ἁγιορειτικῆς μονῆς μέ ἔργα τῆς κρητικῆς σχολῆς καί μάλιστα τοῦ Ἀνδρέα Ρίτζου. Γ' αὐτό τόν λόγο ἔχουμε τήν γνώμη ὅτι ἡ εικόνα¹⁵ χρονολογεῖται στό δεύτερο μισό τοῦ 15ου αἰώνα καί ἐντάσσεται στήν παραγωγή τοῦ Ἀνδρέα Ρίτζου καί τοῦ ἐργαστηρίου του.

Παρουσιάσαμε δύο εἰκόνες τῆς μονῆς Βατοπαιδίου, τήν εικόνα τῆς Δεήσεως καί τήν εικόνα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, πού εἶναι πρῶιμα ἔργα τῆς κρητικῆς σχολῆς. Ἡ εικόνα τῆς Δεήσεως ἀπό εικονογραφική καί τεχνοτροπική ἄποψη συνδέεται μέ τόν κύκλο ἔργων τοῦ Ἀγγέλου καί χρονολογεῖται στό πρῶτο μισό τοῦ 15ου αἰώνα. Ἡ εικόνα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τόν ὁποῖο συνοδεύει ἡ προσωποποίηση τῆς θείας Σοφίας, ἀπό εικονογραφική ἄποψη συνεχίζει τύπους πού κατάγονται ἀπό τήν εικονογραφική παράδοση ἐργαστηρίων τῆς Θεσσαλονίκης τῆς περιόδου τῶν Παλαιολόγων. Καλλιτεχνικά συνάπτεται μέ ἔργα τοῦ Ἀνδρέα Ρίτζου καί τοῦ ἐργαστηρίου του καί χρονολογεῖται στό δεύτερο μισό τοῦ 15ου αἰώνα.

τό 1469 τοῦ πρωτοπαπᾶ Χάνδακος Κρήτης Ἰωάννου τοῦ Πλουσιαδηνοῦ, Π. Α. Βοκοτόπουλος, «Εἰκονογραφικές παρατηρήσεις στο Σπιτηράριο Σινᾶ 1234», ΔΧΑΕ ΚΒ' (2001), 90-91, εἰκ. 2.

¹¹ Βλ. τόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Θεολόγο στήν τριπλή εικόνα τοῦ Bari, πού ἀποδίδεται στόν Ἀνδρέα Ρίτζο, καί τήν εικόνα τῆς Πάτμου (γύρω στό 1500), Χατζηδάκης, *Εἰκόνες τῆς Πάτμου*, πίν. 14 καί 203.

¹² Χατζηδάκης, *Εἰκόνες τῆς Πάτμου*, ἀριθ. 12, πίν. 14. Μ. Chatzidakis, «Une icône en mosaïque de Lavra», *JÖB* 21 (1972), 78-81, εἰκ. 15. Μπορμπουδάκης, *Εἰκόνες* (ὑπόσημ. 8), πίν. 2. *Εἰκόνες κρητικῆς τέχνης* (ὑπόσημ. 2), 489, ἀριθ. 133. Μπαλτογιάννη, ὁ.π. (ὑπόσημ. 10), ἀριθ. 34.

¹³ Ξυγγόπουλος, «Ἡ παλαιολόγειος παράδοσις», ὁ.π. (ὑπόσημ. 9), πίν. 35 καί 36.

¹⁴ *Icone di Puglia e di Basilicata dal Medioevo al Settecento*, Μιλάνο 1988, 138-139, ἀριθ. 43. Χατζηδάκης, *Εἰκόνες Πάτμου*, ἀριθ. 203α καί σ. 61-62, ἀριθ. 11, πίν. 80. *Holy Image, Holy Space* (ὑπόσημ. 10), 207-208, ἀριθ. 48 (Μ. Χατζηδάκης). Ν. Χατζηδάκη, *Εἰκόνες κρητικῆς σχολῆς. 15ος-16ος αἰώνας*, Ἀθήνα 1983, 29-30, ἀριθ. 18. Χατζηδάκης, *Εἰκόνες Πάτμου*, πίν. 13 καί 15.

¹⁵ Φωτογραφία τῆς εικόνας δημοσιεύεται ἀπό τόν Χατζηδάκη (Chatzidakis, «Une icône», ὁ.π., 75, εἰκ. 15), ὅπου σημειώνεται ὅτι ἡ εικόνα προέρχεται ἀπό τήν βατοπαιδινή σκῆτη τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα (Σερά) στίς Καρυές.

E. N. Tsigaridas

TWO ICONS OF THE EARLY CRETAN SCHOOL IN THE VATOPAIDI MONASTERY

The article discusses two icons, of the Deesis and of St John the Theologian, in the Vatopaidi monastery, which are early works of the Cretan School and are dated respectively to the first half and the second half of the fifteenth century. The iconography of the Deesis (Fig. 1) is consistent with that of a group of icons of this subject, which are of the Cretan School and are dated in the fifteenth century. In terms of composition, there is an obvious disposition to project the triumphal figure of Christ (Fig. 2), which is observed in early fifteenth-century works of the Cretan School, such as the Deesis in the Collection of St Catherine of the Sinaites at Herakleion, and primarily the Deesis in the Viannou monastery on Crete, which icon bears the signature of Angelos.

Likewise, the technical and stylistic features of the physiognomy of Christ, the Virgin and St John the Baptist (Figs 3-4) link the Vatopaidi icon of the Deesis with the cycle of works by Angelos.

The representation of St John the Theologian (Fig. 5), who is accompanied by the personification of Divine Wisdom (Fig. 7) dictating to him the gospel text, has its origins in depictions of the Four Evangelists in churches of the first Palaiologan period, decorated by workshops of Thessalonica. Indeed, this subject enjoyed wide dissemination in the art of the second half of the fourteenth and the early fifteenth century, both in monumental painting and in icons.